

עיון בדיני קדימה בברכות הנהנין

ראשי פרקים

1. הצגת הסוגיה
2. שתי הבנות במהות הברכה
3. מחלוקת הראשונים בהבנת חביבות
4. מחלוקת הראשונים בהבנת חשיבות
5. סיכום שיטות הראשונים בהתאם לחילוקים במהות הברכה
 - א. שיטת הריטב"א
 - ב. שיטת הרמב"ם
 - ג. שיטת התוספות
 - ד. שיטת רש"י
 - ה. שיטת הרא"ש
- ו. פסק ההלכה - טור, שו"ע ומשנה ברורה

1. הצגת הסוגיה

במשנה בפרק ששי בברכות מופיע:

היו לפניו מינין הרבה, רבי יהודה אומר: אם יש ביניהן מין שבעה – עליו הוא מברך, וחכמים אומרים: מברך על איזה מהן שירצה.

(ט ע"ב)

הגמרא על משנה זו מבארת, שמחלוקת התנאים היא בהגדרת הפרמטרים שעל פיהם נקבעים דיני הקדימה בברכות:

אמר עולא: ...דרבי יהודה סבר: מין שבעה עדיף, ורבנן סברי: מין חביב עדיף...

(מא ע"א)

דהיינו, שהמחלוקת היא בשאלה על מה צריך האדם להקדים לברך, על דבר שהוא חביב (רבנן) או על דבר שהוא חשוב (ר"י).

2. שתי הבנות במהות הברכה

לפני שניגש לפרטי הסוגיות ולשיטות הראשונים בנושא, ברצוני להציג שתי אפשרויות התבוננות על משמעותן של ברכות הנהנין בחיי האדם, ועל ידן לנסות ולהראות כיוון מסויים בהבנת מחלוקת התנאים.

בתחילת פרק ששי של מסכת ברכות (לה ע"א) מנסה הגמרא למצוא ראייה מהכתובים לכך שחייב אדם לברך על כל דבר אותו הוא אוכל. הפסוק הראשון אותו מביאה הגמרא הוא - "ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קדש הלולים לה"¹, ומסופו של פסוק זה רוצה הגמרא ללמוד שבאכילה בכלל נדרש האדם ל"הלל" לפני ואחרי אכילתו, כלומר: לברך. בהמשך, הגמרא דנה האם אכן ניתן ללמוד דין זה מהפסוק הנ"ל או שמא הפסוק נצרך לדרשות אחרות, אך מכל מקום רואים אנו מכאן, שיש בברכה צד של הלול הקב"ה.

¹ ויקרא י"ט, כד.

בהמשך שם הגמרא מביאה כיוון אחר לגמרי של ראייה לדין זה, באומרה שחיוב האדם לברך נובע מהסברה הפשוטה, ש"אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה", וגישה זו אף מוקצנת בהמשך באמירה, ש"כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה - מעל". על פי סברה זו מתרצת הגמרא את הסתירה בין הפסוקים "לה' הארץ ומלואה"² ו"והארץ נתן לבני אדם"³ - "כאן קודם ברכה, כאן לאחר ברכה". כלומר: הברכה היא מעין נטילת רשות לפני האכילה, ויותר מכך, אין לאדם כלל זכות ליהנות מהעולם בטרם יברך.

לכאורה, הגמרא מציגה שתי גישות סותרות: אחת, הרואה בברכה מעין הילול של הקב"ה, ושנייה, הרואה בברכה מעין קניין חליפין המעניק לאדם זכות ליהנות מן העולם (כעין פידיון הקדש על מנת למונע "מעילה"). אולם נראה לי ששני פנים אלה מהווים ביחד צד אחד בהבנת מהותן של הברכות. בשניהם אנו רואים את אותו תהליך של השפעת הברכה, תהליך בו נקודת המוצא היא שהפרי הנאכל הוא קדוש, מעבר להשגתו של האדם, והאדם בברכתו, בה הוא מהלל את הקב"ה ומעלה לתודעתו את עובדת היות הכל שייך לבורא, מעלה את עצמו לדרגה בה הוא ראוי ליהנות בעצמו מהדבר, משום שהוא נהיה בתודעתו העצמית חלק מהקב"ה. לאחר שהאדם מהלל את הקב"ה ומוסר הכל בידיו, אז הריהו מקבל בעצמו את זכות קיומו, ומקבל אף את העולם כולו לידי שלו. בגישה זו נוכל להבין, שעיקר הברכה הוא השבח וההלל של האדם לקב"ה, דהיינו הברכה עצמה ולא החפץ המתברך.

גישה אחרת לברכה ניתן למצוא בגישות המיסטיות והקבליות דרך המונח "קליפת נוגה"⁴. קליפת נוגה היא ביטוי של עולם החול הנייטרלי, שאינו לא מצוה (בעלת משמעות חיובית) ולא עבירה (בעלת משמעות שלילית). מעשים שהם לכשעצמם חסרי משמעות, אולם האדם מעניק להם משמעות שלילית או חיובית. הפרי, בטרם נאכל, שייך לאותו עולם חולי וחסר משמעות, ועל האדם החובה לברך על מנת להעניק לפעולת אכילה זו משמעות של קדושה. כלומר: הברכה היא "הברכה" (המשכה, הורדה) של תוכן אלוהי לתוך המציאות על מנת לתקנה. להעניק קדושה לעצם האכילה, להעניק גם לה משמעות דתית (להופכה למצוה). בגישה זו הברכה היא דוקא תנועה ההולכת מלמעלה למטה, ותכליתה של הברכה היא דווקא תיקון יחס האדם למציאות ולא יחס האדם לאלוהים. כלומר: עיקר הברכה הוא לא ההלל והשבח לקב"ה אלא החפץ המתברך והאכילה גופא.

על פי שתי הבנות אלו נוכל לגשת ולנתח את המחלוקת שהצגנו קודם. היתרון הקיים בהקדמת הברכה על מאכל שהוא **חביב** על האדם, הוא בכך שהברכה עצמה מתעלה, שהרי ככל שאדם משתוקק יותר לדבר מסוים, כן ירבה ההלל והשבח לקב"ה, וכן ירבה התודה אליו. על כן, לאותה גישה האומרת, שהמוקד בהסתכלות על הברכות הוא במעלתה של הברכה עצמה, הגישה הראשונה אותה הצגנו, לכאורה נצטרך לומר שיש להקדים בברכה את הפרי החביב על פני הפרי החשוב. אולם, לגישה השנייה, הסוברת שנקודת המרכז של הברכות היא דווקא המאכל, נצטרך לומר, שהקדמת הברכות תהיה לפי מעלתו העצמית של הפרי (חשיבות)⁵, ולא לפי מעלתו הסובייקטיבית של הפרי בעיני האדם (חביבות), ועל כן נראה, שגישה זו תנקוט בהקדמת המין החשוב על פני המין החביב.

² תהלים כ"ד, א.

³ תהלים קט"ו, טז.

⁴ ליקוטי אמרים—תניא סוף פרק א' ופרק ט'.

⁵ ניתן אף להוסיף, שלפני הורדת שפע למציאות ישנה תביעה לסדר אותה בסדר הראוי לה, והמדד להיררכיה הפנימית הקיימת בתוך המציאות עצמה הוא חשיבותו של האובייקט.

3. מחלוקת הראשונים בהגדרת חביבות

בראשית העיון בסוגיות אלו בגמרא, עלינו להגיע להגדרות המדוייקות של הצדדים השונים, וזאת על פי שיטות הראשונים השונות. בשלב ראשון נבחן את הגדרת המונח "חביבות", נקודה שאינה תורף הסוגיה, אולם היא חשובה מאוד על מנת להגיע לבירור שלם של המונחים המדוברים. השאלה הבסיסית היא, האם הביטוי "חביבות" מתייחס לרצון הרגעי והעכשווי של האדם, או שמא הוא מתייחס דווקא לאיזו חביבות תמידית הנמדדת ברגילותו של האדם ומתוך הקשר רחב יותר מרגע האכילה, מונח הקרוב יותר ל"אהבה".

הראשונים מתחלקים לשתי קבוצות עיקריות בהתייחסותם למונח זה:

א. התוספות מביא את דברי רש"י⁶, העוסק במציאות שבה ישנם שני מינים שונים בעלי ברכות שונות, ומסביר שמשום שברכה אחת אינה פוטרת את חברתה שוב אין כאן מחלוקת כלל אף בדיני קדימויות. מדבריו אלו של רש"י מסיק תוס', שבמקרה זה יכול האדם לברך על איזה שירצה קודם:

אלא מברך על איזה שירצה תחילה החביב לו ואחר כך יברך על השני...

(מא ע"א ד"ה אבל)

מדבריו אלו של תוס' מוכח שהוא סובר, שהמשמעות של המונח "חביבות" היא רצונו ההווי של האדם, וכן מוכח, שכך הוא סובר בשיטת רש"י. לענין, מלשונו של רש"י עצמו מוכח ענין זה⁷:
איזה שירצה דמתניתין את החביב עליו משמע.

(שם ד"ה חביב עדיף)

בשיטה זו נוקט לכאורה גם הרמב"ם, הפוסק כחכמים, ש"חביב עדיף":
...ואי זה מהם שירצה להקדים מקדים.

(הלכות ברכות פ"ה הי"ג)

מלשונו זו משמע, וכן מסיקים רוב הראשונים⁸ והפוסקים, שגם הוא סובר שמשמעותה של המילה "חביב" היא רצונו ההווי של האדם.

ב. לעומת ראשונים אלו עומד הרא"ש⁹, המביא את שיטת רבינו יונה, כמותה הוא נוקט בעצמו, שישנו פער בין רצונו ההווי של האדם לבין הדברים החביבים עליו באופן עקרוני, ועל כן יש מקום להסתפק מה יהיה הדין במציאות בה שני עניינים אלו מתנגשים. כן דעתו של הריטב"א לענין בנושא זה, וראיות לכך אציג בהמשך. בעקבות הרא"ש נוקטים כך גם הטור, השו"ע ושאר האחרונים.

ניתן לראות, שהראשונים מתחלקים בנושא זה כמעט בהתאם לתקופתם ההיסטורית: הראשונים הקדומים יותר, דהיינו - רש"י, תוס' והרמב"ם, נוקטים בגישה שהחביבות נמדדת

⁶ מא ע"א ד"ה אבל.

⁷ איני מביא את שיטת רש"י בצורה ודאית משום שעל תפיסה זו בשיטתו חולק הגאון ה"צמח צדק" בחידושו על השי"ס, ומחלק בין שיטת רש"י לשיטת תוס' בנקודה זו. אולם מחמת הראיה שהבאתי בדברי רש"י עצמו קשה לי להבין את שיטתו.

⁸ ועיין בכסף משנה שם.

⁹ בפ"ו סימן כ"ה.

ע"פ הרצון הרגעי, ואילו כל הראשונים והפוסקים המאוחרים יותר, דהיינו - רבינו יונה, הריטב"א, הרא"ש, הטור והשו"ע, נוקטים בגישה שחביבות נמדדת ע"פ חביבות קבועה. מעיון בדברי הראשונים עצמם ניתן לראות, שהאפשרות של חביבות קבועה לא היתה קיימת כלל בתודעתם, ומרגע שעלתה כולם מתייחסים אליה. כלומר: עצם הרעיון של חביבות קבועה הוא נקודה שלא היתה קיימת כלל בתודעתם של הראשונים עד לשינוי תודעתי מסויים שגרם לה להופיע. ניתן לנסות להבין עניין זה בתהליכים ההיסטוריים, ובהתמשכותה של הגלות, שככל שמתארכת הגלות נותנים האנשים פחות אמון במציאות החומרית בכלל וברצונם הרגעי והקפריזי בפרט¹⁰, ועל כן הם אינם מייחסים לו חשיבות כלל, וממאנים לפרש את הגמרא כמעמידה אותו כשיקול לסדר הברכות. לעומתם, הראשונים הקדומים, שהיו אולי מחוברים מעט יותר לעולם החומרי, ראו ברצונם הרגעי של האדם פרמטר לקביעת החביבות, משום שלהם לא הצטייר הרצון הקפריזי בצבעים כה שליליים.

4. מחלוקת הראשונים בהבנת חשיבות

לאחר שראינו את שיטות הראשונים השונות בהגדרת המונח "חביבות", נעיין בשיטות השונות בהגדרת המונח "חשיבות". נתמקד בשתי שיטות עיקריות, שיטת הריטב"א ושיטת התוס', שהן שתי גישות פרשניות המתייחסות לכלל הסוגיות הנוגעות בעניין.

ניתן להציג שתי אפשרויות להבנת המונח "חשיבות":

(א) קדימת הברכה בפרי חשוב היא מצד היותו חשוב בעצמותו ללא קשר לברכתו, ולפי זה החשיבות הניתנת לפרי מצד היות ברכתו חשובה¹¹, אינה אלא סימן להיות הפרי עצמו חשוב.

(ב) קדימת הברכה בפרי חשוב היא דווקא מצד ברכתו ולא מצד עצמו, כלומר: אין משמעות לפרי מצד עצמו, אלא להשפעתו של הפרי על הברכה.

בשתי גישות עקרוניות אלו נוקטים לעני"ד התוס' והריטב"א:

הריטב"א נוקט בגישה השנייה אותה הצגנו. דבר זה מוכח מהעובדה שהוא מחלק בין חשיבות עצמית של הפרי, שחביבות קודמת לה, לבין חשיבות הברכה, הקודמת לחביבות:

...דר' יהודה סבר מין שבעה עדיף ורבנן סברי חביב עדיף, כיון דחדא ברכה לתרווייהו. אבל אין ברכותיהם שוות... דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה. ובכה"ג חשוב בברכה קודם...

(ריטב"א מא ע"א ד"ה אמר עולא)

מכך אנו רואים, שמוקד החשיבות לשיטתו הוא דווקא בברכה ולא בפרי.

לעומתו, תוס' אינו מחלק בין חשיבות עצמית של הפרי לבין חשיבות בברכה, אלא מגדיר את שניהם באותה קטגוריה של חשיבות הקודמת לחביבות:

...ובורא פרי האדמה עדיף משהכל נהיה בדברו, דמבוררת טפי וחשובה לעצמה מקרית, ויברך על אותו המין ששייך בו פרי האדמה. אע"פ שאותו המין שיש לברך עליו שהכל

¹⁰ שבתודעתה הטבעית של תקופות אלו הוא המגלם את תפקיד "היצר הרע".

¹¹ הכוונה ליתרון הניתן לברכה ככל שהיא מבוררת יותר (לשון הברכה הוא יותר ספציפי, לדוגמה: ברכת "בורא פרי האדמה" היא ברכה ספציפית יותר מברכת "שהכל נהיה בדברו"), עיין בגמרא דף לט ע"א ובתוס' שם ד"ה חביב עדיף.

חביב עליו. ואם לפניו פירות שהברכות שוות ואחד מהן הוא מו' המינין – יברך תחילה על אותו של ז' המינין, דעדיפי.

(לט ע"א ד"ה חביב¹²)

המכנה המשותף לשני עניינים אלו אינו יכול להיות חשיבותה של הברכה עצמה, שהרי יחסית לפרי חביב, כמו שהבאנו לעיל, אין היתרון בברכה של שתי חשיבויות אלו קרוב בעוצמתו. חייבים אנו לומר, שהפרמטר המגדיר חשיבות לתוס' אינו אלא חשיבותו העצמית של הפרי, והחשיבות הניתנת לפרי מצד ברכתו היא עקב היות הברכה סימן בלבד (ולא סיבה) לחשיבותו העצמית של הפרי.

בדף לט ע"ב מביאה הגמרא שאלת קדימויות בדיני בציעה על הפת :

איתמר:

הביאו לפנייהם פתיתין ושלמין –

אמר רב הונא: מברך על הפתיתין ופותר את השלמין,

ורבי יוחנן אמר: שלמה מצוה מן המוכחר,

אבל פרוסה של חמין ושלמה מן השעורין – דכרי הכל מברך על הפרוסה של חמין ופותר

את השלמה של שעורין...

דמר סבר: חשוב עדיף, ומר סבר שלם עדיף...

גם בנושא זה נחלקו הריטב"א והתוס' בהבנת צדדי החקירה, ובמיוחד בהגדרת המונח

"חשוב" בדיון זה :

הריטב"א (בניגוד לפשט הגמרא) מסביר שאלה זו ע"פ השאלה הבסיסית של חשוב מול חביב, שראינו בסוגיה בדף מא ע"א. זאת ע"י כך שהסביר את לשונה של הגמרא המייחסת "חשיבות" לפתיתים, בכך שקל יותר לאדם לאוכלם ועל כן הם **חביבים**¹³ יותר עליו, ואילו את היתרון של השלימות הגדיר כ**חשיבות**¹⁴ מצד היות הדבר קל בבציעה. מכאן אנו רואים, שגם את צדדי החשיבות מטה הריטב"א לצד החביבות, ואף מדד החשיבות אצלו נקבע על פי היות הדבר קל יותר לבציעה לאדם עצמו. זאת בהמשך לשיטתו, שרואה את החשיבות כדן בברכה ולא בפרי, ומעלת הברכה גדלה עם הנאתו של האדם, שעל זה מהלל ומברך יותר.

תוס'¹⁵, לעומת זאת, מסביר את צדדי השאלה בצורה אחרת לגמרי: הפתיתים מוגדרים כחשובים יותר מהפת השלימה משום שמדובר במציאות בה הפתיתים גדולים יותר מהפת ועל כן יש צד להגיד שהם חשובים יותר. כל השאלה לפי תוס' היא בתוך הצד של חשיבות, כלומר: לאחר שאנו מכריעים שחשיבות אכן גוברת על חביבות, יש מקום להסתפק בתוך הגדרת חשיבות האם ניתן להגדיר גם חשיבות כמותית (שהרי הפתיתים גדולים מהשלם) כחשיבות. אולם גם אם אומרים שיש לפתיתים חשיבות, בכל מקרה אין סברה שיהיה האדם מחוייב להקדימם, אלא לכל היותר אנו נותנים בידו את יכולת הבחירה איזה מהם הוא מעדיף¹⁶ (או במילים אחרות: החביבות מכריעה, וזאת משום שנוצר מצב שאין אובייקט חשוב יותר). תוס' אף מכריע, שהשלם

¹² וכן עיין מא ע"א ד"ה אבל.

¹³ ריטב"א על אתר: "...ולדידיה חביב ליה לאכול מן הפתיתין דמקרא אהניתייהו טפי מפת שלימה..."

¹⁴ שם: "...שלם עדיף שהוא חשוב..."

¹⁵ לט ע"ב ד"ה מברך על וד"ה אכל פרוסה.

¹⁶ שם ד"ה מברך על הפתיתים, וזאת בניגוד לדעת רש"י, שלדבריו עוד נתייחס בהמשך.

קודם, ומכאן נוכל לראות שוב את הגדרתו לחשיבות כדין בעצמותו של החפץ ואיכותו, ולא בכמותו¹⁷.

בדף מא ע"א מובא :

אמר עולא: מחלוקת בשברכותיהן שוות, דרבי יהודה סבר: מין שבעה עדיף, ורבנן סברי: מין חביב עדיף, אבל בשאין ברכותיהן שוות – דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה.

בהבנת המשפט "דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה" נחלקו הראשונים, שהרי גם אם נאמר שאין ברכה אחת פוטרת אחרת¹⁸, הרי עדיין נותרה השאלה איזה מהברכות יקדים. לדעת הראשונים ברור שלא יקדימו פרי שהוא משבעת המינים, משום שאז יצא שיחיד מודה לרבים (ר"י לרבנו). הם חולקים בשאלה האם צריך להקדים ברכת "בורא פרי העץ" לברכת "בורא פרי האדמה", ולאותם ראשונים המחלקים בין רצון רגעי לחביבות קבועה האם יצטרך האדם להקדים את החביב לו.

בשאלה הראשונה נחלקו התוס' והרא"ש נגד הריטב"א.

התוס' והרא"ש, שעד כה נטו דווקא לצד החשיבות, מכריעים שבמקרה זה ילך האדם אחר החביב לו¹⁹, ואינו מחוייב להקדים את הברכה החשובה. תוס' מקשה על הכרעתו זו בעצמו מגמרא מפורשת בדף לט ע"א, שם נאמר שעל האדם להקדים ולברך על דבר שברכתו "בורא פרי האדמה" לפני דבר שברכתו "שהכל" משום שהברכה מבוררת יותר. ומתרץ, שישנו חילוק בין הפער שבין ברכת "שהכל" לברכת "בורא פרי האדמה" לפער שבין ברכת "בורא פרי האדמה" לברכת "בורא פרי העץ"²⁰. מתפיסה זו של תוס' ניתן לראות בבירור, שאין חשיבותה של הברכה מהווה סיבה בפני עצמה להקדמה, אלא היא סימן לחשיבותו העצמית של הפרי, ועל כן גם במציאות שהברכה מבוררת יותר, אם הפער בין חשיבותם העצמית של הפירות אינו גדול מספיק - אין האחד קודם לשני.

לעומתם, הריטב"א, שעד כה נטה לצד החביבות, מכריע, שגם במקרה שאין ברכותיהם שוות צריך להקדים את הברכה המבוררת יותר. הוא אינו מחלק כמו תוס' בין רמותיהם של הפערים, אלא סובר שבכל מקום שהברכה עצמה מבוררת יותר - היא קודמת לברכה המבוררת פחות. מגישתו זו שוב אנו רואים, שהריטב"א מתבונן על חשיבותה של הברכה עצמה ולא על חשיבותו של הפרי המתברך.

בשאלה השנייה שהצגנו דנים רבינו יונה והרא"ש. לרש"י, לתוס' ולרמב"ם ברור שהאדם מקדים את מה שהוא רוצה, משום שזוהי הגדרת חביבות גופא. אולם רבינו יונה ובעקבותיו הרא"ש סוברים, שעל האדם לאכול דווקא את מה שהוא רגיל לחבב, וגם אם ברגע הנתון הוא מעדיף משהו אחר - עליו להקדים ולאכול ממה שהוא רגיל לחבב.

¹⁷ למרות שמצד מעלת הברכה יש עדיפות גם לכמות, שהרי ככל שהברכה חלה על יותר אוכל כך היא גדולה יותר.

¹⁸ דבר שקשה לרש"י, ובהמשך במובן מסויים אף לגמרא עצמה.

¹⁹ וכל אחד מהם בהגדרתו שלו לחשיבות.

²⁰ וכך מביא גם הרא"ש בפ"ו סימן כ"ה.

5. סיכום שיטות הראשונים בהתאם לחילוקים במהות הברכה

לאחר שהצגנו את הגישות הפרשניות העיקריות בראשונים, נעבור עתה לסכם את שיטותיהם למסקנה בהתחשבות בפסיקתם להלכה. בנקודה זו ברצוני לחלק את הראשונים לשתי קבוצות עיקריות בהתאם לחילוק הרעיוני אותו הצגנו בפתחת המאמר: גישתם של הריטב"א והרמב"ם, המייצגים את האפשרות הראשונה שהצגנו מצד אחד, וגישתם של תוספות, רש"י, הרא"ש, הטור והשו"ע, המייצגים את האפשרות השנייה מאידך.

א. שיטת הריטב"א

על פי הכיוונים שראינו בריטב"א בפרקים הקודמים, נוכל להציג את סולם הערכים על פיו צריך האדם לנהוג בדיני קדימויות:

(1) רצונו הרגעי של האדם²¹.

(2) חשיבות בברכה²².

(3) תביב עליו בדרך כלל²³.

(4) חשוב²⁴.

סולם הערכים הזה מעיד בבירור על כך שהריטב"א סובר כמו הגישה הראשונה שהצגנו לעיל, התופסת את הברכה כתנועה מלמטה למעלה וממילא מוקד הסתכלותה הוא על הברכה עצמה, וכל ענייננו בדיני קדימויות הוא להקדים את הברכה המעולה ביותר. בעקבות שיטתו זו הוא פוסק כחכמים ולא כרבי יהודה, כמו שהסברנו לעיל שהחביבות יוצרת ברכה מעולה הרבה יותר מהחשיבות. מעל החביבות הוא שם את חשיבותה של הברכה עצמה, שברור שמצד הברכה זהו דבר מעולה יותר (משום שהמעלה נמצאת בעצם הברכה). מעל הכל הוא שם את רצונו של האדם, משום שללא ספק ההילול הגדול ביותר הניתן לבורא הוא בהיות האדם מתאוה לדבר, ודווקא שם עוצר את עצמו ועם כל תאוותו מודה לקב"ה על אותו פרי²⁵.

ב. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם סובר עקרונית כמו הריטב"א, אלא שהוא אינו מחלק בין רצונו הרגעי של האדם למה שחביב עליו בדרך כלל וזאת מהסיבה שהזכרנו לעיל²⁶. על כן הוא סובר שרצונו של האדם קודם תמיד, כלומר: הוא פוסק כרבנן שחביבותו של האדם תמיד קודמת, ובמקרה שאין לאדם העדפה משלו יקדים את החשוב.

כל זה נכון להסברו של המחבר ברמב"ם, אותה הוא מביא גם בכסף משנה וגם בשו"ע. אולם הגר"א בהגותו על השו"ע²⁷ מסביר בצורה אחרת את הרמב"ם. לפי הסברו יש משמעות

²¹ עיין ריטב"א מא ע"א ד"ה ולענין הלכתא: "...ובזה אמרו דחשוב יותר בברכה קודם, אבל כשאנו נהנה לאכול זה החשוב תחילה... אין ספק שאוכל אותו שרוצה בו ומברך עליו".

²² עיין הערה קודמת, וכן לעיל בסוף הפרק הקודם.

²³ פוסק כרבנן, עיין באותו ד"ה שציינתי לעיל בהערה 21.

²⁴ אנו רואים שהריטב"א מקדים חשיבות בכלל מהגמרא בדף לט ע"ב, המקדימה פת של חיטים לפת של שעורים, ואותה פוסק הריטב"א להלכה.

²⁵ עיין כוזרי מאמר שלישי, פיסקאות י"ג-י"ז (תודה ליהונתן מאיר).

²⁶ עמוד 81 לגבי הגדרת חביבות.

²⁷ אורח חיים סימן ר"א ס"ק ד'.

לחשיבות רק במקום שאין ברכותיהם שוות (וזאת בניגוד לפשט הגמרא שלפנינו, וע"כ סובר הגר"א שלרמב"ם היתה גירסה אחרת בגמרא). הסברה היא, שבכל מקרה שיש רק ברכה אחת אין משמעות לשאלה על איזה פרי היא תחול אם אף אחד מהם לא חביב יותר, משום שאין זה משנה את מעלתה של הברכה, אולם במציאות בה ישנן שתי ברכות, יש חשיבות לכך שנקדים את הברכה החשובה יותר. נקודה זו רק מחזקת את תפיסתנו, שלרמב"ם מוקד ההסתכלות הוא על מעלתה של הברכה עצמה ולא חשיבותו של הפרי, משום שאין לו עניין לסדר את המציאות על מנת לקבל את השפע של הברכה, אלא כל עניין ההקדמה הוא דווקא להקדים את הברכה המעולה יותר.

ג. שיטת התוספות

תוס', כמו שניסינו להראות לאורך המאמר, סובר כגישה השנייה בהבנת מהות הברכה, ורואה בה כתנועה מלמעלה למטה של הורדת אלוהות לעולם על מנת לקדש את האקט החומרי. מטרת ההקדמה בברכות היא לסדר את המציאות בסדר הראוי לה על מנת לקבל את השפע של הברכה, ומוקד ההתבוננות הוא על הפרי עצמו ולא על הברכה. בעקבות גישתו זו פוסק התוס' כר' יהודה²⁸ המקדים חשיבות, כלומר: מעלתו העצמית של הפרי היא הפרמטר ולא חביבותו על האדם המגדירה את מעלת הברכה. וכמו שציינו, אין לשיטתו פער בין חשיבותו העצמית של הפרי לחשיבותו בברכה, ושניהם מעידים על אותו דבר - חשיבותו העצמית של הפרי. על כן, במציאות בה החשיבות בברכה אינה מעידה על חשיבות עצמית יתירה - ברכת "בורא פרי העץ" מול ברכת "בורא פרי האדמה", אין חובת קדימה. כמו כן, אין לשיטתו קדימה במציאות בה ישנן שתי ברכות שונות²⁹, משום שלא שייך דיני קדימה כלל כשהברכה היא שונה, שהרי כל פרי יקבל את השפע הראוי לו בסדר הנכון ואין משמעות להקדמת הברכה עצמה.

ד. שיטת רש"י

רש"י סובר עקרונית כשיטת תוס' לאורך הסוגיות חוץ מבשאלת חשוב מול שלם³⁰, שם הוא מחזק את צד החשיבות, כשלשיטתו החשיבות נמדדת שם עפ"י גודלה של הפת, הרבה מעבר לשיטתו של תוס'³¹, ולשיטתו אף לא ברור מה הוכרע. כלומר: רש"י מייחס חשיבות גם לערך הכמותי, ומכאן מסתבר לומר, שעל אף שגישתו העקרונית היא כשל תוס' וההתבוננות היא על מעלת הפרי, יש אצלו צד גם למעלתה של הברכה, ולהבנת שיטתו בביור צ"ע נוסף.

ה. שיטת הרא"ש

הרא"ש גם הוא נוקט את גישתו העקרונית של תוס' וחולק עליו רק בהגדרת חביבות, כמו שהבאנו לעיל. על פי הרא"ש, במציאות שאין ברכותיהם שוות, אם יש לפניו פרי משבעת המינים ופרי רגיל אינו מחוייב להקדים, אולם אם יש לפניו שני פירות משבעת המינים מקדים ביניהם את זה שקרוב ביותר בפסוק למלה "ארץ"³². לכאורה תפיסה זו משוללת היגיון, שהרי אם אנו מקדימים בתוך שבעת המינים, לכאורה קל-יחומר שנקדים פרי משבעת המינים על פרי שאינו מנוי עליהם. על שאלה זו עונה השלייה הקדוש³³, ומסביר, שהסיבה לקדימויות בברכות היא על

²⁸ מא ע"א ד"ה אבל בסופו: "...וקי"ל כר"י...".

²⁹ שם בתחילת הדיבור.

³⁰ בדף לט ע"ב.

³¹ עיין רש"י לט ע"ב ד"ה פתיתין ושלמין, והשווה שם בתוס' ד"ה מברך על.

³² כשיטת רב יוסף בגמרא בדף מא ע"א.

³³ שער האותיות, אות ק' קדושת האכילה, פרק ה' סעיף ב'.

מנת "לא להעליב" את הפרי החשוב ע"י הקדמת פרי הנחות ממנו. הפרי אינו "נעלב" אלא אם יש לו איזו נגיעה לפרי השני, כלומר: או שברכתם שווה או ששניהם משבעת המינים. אולם במציאות בה ברכותיהם שונות ורק אחד הוא משבעת המינים - אין סיבה שהפרי "ייעלב" כלל. סברה זו, על אף היותה מעט לא מובנת, מראה לנו שוב, שגם לדעת הש"ח עניין הקדימויות בתפיסתו של הרא"ש אינה מצד מעלתה של הברכה, אלא מצד מעלתו העצמית של הפרי וסידור המציאות בצורה הנכונה, בה אף פרי לא "ייעלב" מהקדמת חברו.

ו. פסק ההלכה – טור, שו"ע ומשנה ברורה

הטור, לאחר שמביא את כל הדיון והשיטות השונות, פוסק עקרונית כדברי הרא"ש, כלומר: כאשר הברכות שוות הולכים אחר החשוב, וכשאינן הברכות שוות הולכים אחר החביב לו בדרך כלל, ולא אחר מה שרוצה ברגע זה. הוא מביא את המחלוקת בעניין הקדמת ברכת "בורא פרי העץ" לברכת "בורא פרי האדמה", ואינו מכריע בצורה ברורה.

השו"ע פוסק ג"כ כמו הרא"ש, ומביא, שחביבות מוגדרת לפי הרגילות ולא לפי התפיסה הרגעית. לאחר מכן מביא את שיטת הרמב"ם³⁴, המקדים חביבות תמיד ומגדיר חביבות דווקא כרצונו הקפריזי של האדם, ובמקום שאין אחד מהם חביב לו מקדים את החשוב. הוא מביא את שתי הגישות בשאלת היחס בין ברכת "בורא פרי העץ" לברכת "בורא פרי האדמה", וגם הוא אינו מכריע בשאלה זו.

המשנה ברורה מביא את שיטות האחרונים בשאלה כיצד לנהוג ביחס בין הפרי החביב עליו עקרונית לפרי אותו הוא רוצה כעת, ומכריע, שעל האדם לברך על הפרי החביב ולטעום ממנו, ורק אז לאכול את הרצוי לו באותה שעה. שיטתו זו מתאימה בסברתה לגישה העקרונית של תוס' והרא"ש בהבנת הברכה כמקדשת את פעולת האכילה כולה, ועל כן ישנו חילוק בקדימויות: קדימה לברכה וקדימה לאכילה, שבפרי חביב הברכה היא מעולה יותר ובפרי רצוי האכילה מעולה יותר³⁵, ועל כן מברך קודם על החביב³⁶ אך אוכל קודם את הרצוי.

³⁴ לפי הסברו ברמב"ם כמובן, ובניגוד לשיטת הגר"א - עיין עמוד 85 בעניין שיטת הרמב"ם.

³⁵ וכל זאת בהתאם לתפיסה הרואה גם באכילה עצמה אקט דתי.

³⁶ לאחר שמברך על החביב עליו לטעום בלבד, וישנו דיון האם טעימה מוגדרת כאכילה כלל עם נפקא מינה לעניין צום.